

УДК 802.0:37-5

Теличко Наталія Вікторівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті уточнено сутність та специфіку поняття «лінгвокультурна компетенція»; встановлено особливості лінгвокультурної компетенції в контексті педагогічного знання; визначено роль і місце культурологічного підходу у формуванні лінгвокультурної компетенції учнів старших класів; виявлено дидактичні можливості дисциплін мовного циклу в формуванні міжкультурної компетенції студентів; обґрунтовано доцільність використання інтерактивних методів навчання з метою формування лінгвокультурної компетенції.

Ключові слова: лінгвокультурна компетенція, міжкультурна компетенція, соціокультурний контекст, культурознавча освіта, культурологічний підхід.

Постановка проблеми. Проблема формування лінгвокультурної компетенції учнів є предметом численних досліджень, що викликано активними процесами економічної глобалізації та культурної інтеграції. Її актуальність продиктована рядом обставин:

- в нинішніх соціокультурних умовах у людей виникла необхідність і потреба встановлювати контакти з носіями мови;

- людина сьогодні повинна вміти долати неминучі труднощі при зіткненні з чужою культурою та її носіями;

- будь-яка людина має навчитися проявляти толерантність до іншого способу життя і укладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань організації, змісту, форм, методів і технологій міжкультурного навчання знаходить відображення в роботах С. Г. Тер-Мінасової, Н. М. Громової, Н. Д. Гальскової, Н. Ф. Коряковцевої, Ю. Рот і Г. Коптельцевої, Г. І. Вороніної, В. П. Фурманової, Р. Д. Льюїса. У дослідженнях А. А. Леонтєва, І. А. Зимньої, І. Л. Бім, Є. І. Пасова, Р. П. Мільруд, Є. С. Полат, Т. Ю. Тамбовкіної, А. Д. Глена пов'язані з дослідженням і розробкою концептуальних положень організації навчання іноземних мов у школі і у вузі в контексті особистісно-орієнтованої парадигми мовної освіти, складають теоретичну базу для подальших досліджень в області методики викладання іноземних мов.

Однак, за межами цих та інших досліджень залишився ряд вельми важливих і принципових питань. Серед них: питання формування лінгвокультурної компетенції учнів засобами інтерактивних методів навчання.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні питання включення в навчальний процес з іноземних мов матеріалів комунікативного, культурологічного, та країнознавчого змісту, що відповідають сучасним вимогам до фахівців і знижує негативні тенденції сталого дидактичного протиріччя між теорією і практикою, стандартом і творчістю, навчанням і вихованням.

Результати досліджень. Культурологічний підхід має істотне значення для визначення шляхів і тенденцій розвитку міжкультурної компетенції учнів. Якщо говорити про цей підхід як теоретико-прикладну область

у сфері мовної педагогіки, то він набуває додатково цілий ряд соціально - педагогічних функцій. По-перше, культурологічний підхід забезпечує вивчення загальнотеоретичних засад розвитку полікультурної мовної особистості учня в процесі співвивчення мов, культур і цивілізацій. По-друге, він концентрує увагу на ціннісно-орієнтаційному змісті культурознавчої освіти засобами мов, що спів вивчаються, і досліджує діапазон соціалізуючого впливу іншомовного спілкування учнів. По-третє, він дозволяє визначати принципи культурознавчої освіти засобами мов, що вивчаються, з урахуванням соціокультурного контексту їх вивчення. По-четверте, культурологічний підхід дозволяє звернутися до проблем відбору культурологічного матеріалу для навчальних цілей, його структурування для різних освітніх контекстів і розробки технології експертної оцінки культурознавчого наповнення навчальної літератури.

Якщо розглядати культурологічний підхід у контексті освітньої практики, то він збагачує професійно-педагогічні функції сучасного педагога, такі як: гностична (пізнавальна), конструктивна, комунікативна, інформаційна, організаційна [2].

Інші виділяють інформаційну, розвиваючу, орієнтаційну, мобілізаційну, конструктивну, комунікативну, організаційну та дослідницьку функції [7].

Інформаційна функція. Органічний зв'язок інформаційної функції викладача з культурологічним аналізом проявляється при формуванні культурного кругозору учнів у тих фрагментах навчально-виховного процесу, коли вчитель, спираючись на «ціннісно-аналітичний» підхід до культури, повідомляє учням конкретний матеріал, що характеризує найважливіші досягнення людства в його історичному розвитку.

Культурологічний аналіз як засіб пошуку і переробки соціокультурної інформації розширює особистісно інформаційний простір самого вчителя, збільшуючи обсяг професійного тезауруса і збагачуючи індивідуальну картину світу.

Розвиваюча функція. Ця функція пов'язана з розвитком пізнавальних здібностей учнів. Відомо, що навчання набуває розвиваючий характер лише при цілеспрямованому управлінні розумовою діяльністю учнів.

На основі культурологічного підходу вчитель має можливість формувати в учнів здатність вирішувати різні типи навчально-пізнавальних завдань: розпізнавати та класифікувати різні явища і факти культури; виявляти і порівнювати істотні спільні та відмінні ознаки соціокультурних феноменів; виділяти і описувати моральні і естетичні складові в об'єктах культури; здійснювати пошук соціокультурної інформації; виділяти соціокультурні проблеми; будувати оціночні шкали і т.д [5].

Як бачимо, культурологічний підхід при вирішенні завдань розвивального характеру виступає в якості специфічного дидактичного засобу, що забезпечує формування в учнів готовності до широкої пошукової діяльності в постійно мінливому соціокультурному середовищі.

Орієнтаційна функція. Ця функція сприяє формуванню в учнів системи ціннісних орієнтацій, позитивних відносин та соціально значущих мотивів поведінки та діяльності. У рамках цієї функції культурологічний підхід спрямований головним чином на аксіологічну інтерпретацію культури, на багатосторонню оцінку «тієї сфери буття людини, яку можна назвати світом цінностей» [1].

Крім того, орієнтаційна функція в поєднанні з культурологічним підходом забезпечує освоєння інноваційних ідей і уявлень «про фундаментальні напрямки духовного життя суспільства, критеріїв морального здоров'я людини і загальної інтелектуальної культури особистості з урахуванням сучасних уявлень про змістовне наповнення загальнолюдських цінностей».

Мобілізаційна функція. Ця функція пов'язана з виробленням в учнів широкого набору умінь і навичок, що сприяють розвитку у них пізнавальної активності й самостійності. Вона проявляється у професійно-педагогічній діяльності вчителя при «актуалізації життєвого досвіду учнів і активізації їх інтелектуальних сил при вирішенні навчальних завдань».

У зв'язку з цим, культурологічний підхід забезпечує інтеграцію засвоєних знань через розкриття істотних зв'язків соціокультурних явищ і процесів, через оволодіння способами і прийомами культурологічного пізнання, які забезпечують застосування соціокультурних знань у життєвих ситуаціях. Завдяки застосуванню культурологічного підходу як засобу реалізації мобілізаційної функції педагога можливе формування таких інтелектуальних умінь, які дозволяють учневі самостійно здійснювати пошук необхідної інформації, поповнювати і перетворювати її в залежності від конкретних завдань навчання.

Конструктивна функція. У рамках проектно-конструктивної діяльності педагога його власні культурологічні знання та вміння сприяють вирішенню таких дидактичних завдань:

— проводити відбір і систематизацію соціогуманітарного матеріалу відповідно до цілей та завдань навчального процесу й сучасних соціокультурних запитів і тенденцій;

— здійснювати дидактичну переробку різноманітної культурологічної інформації в матеріал навчальної

дисципліни з метою посилення його гуманістичної спрямованості;

— виділяти важливі, з точки зору культурологічного розвитку учнів, дидактичні одиниці - ідеї, принципи, основні поняття, факти, проблеми культурологічного характеру та ін.;

— встановлювати міждисциплінарні та внутрішньодисциплінарні зв'язки з метою формування в учнів цілісного соціогуманітарного знання, основ культурологічного сприйняття соціальних явищ і процесів [8].

Комунікативна функція. Виділяють три групи комунікативних умінь: вміння організовуватися і орієнтуватися в партнерах, об'єктивно сприймати оточуючих людей (розуміти їх настрій, характер, читати експресію їх поведінки); вміння орієнтуватися в ситуаціях спілкування, знати і виконувати правила спілкування, вміння співпрацювати в різних видах діяльності (колективно ставити цілі, планувати шляхи їх досягнення, спільно виконувати, аналізувати і оцінювати досягнуте).

Дані типи комунікативної діяльності мають комунікативні, функціональні, соціально-психологічні й мовні структури.

Комунікативна діяльність проявляється у соціальній та індивідуально - психологічній репрезентативності комунікативного процесу. Соціальна репрезентативність комунікативної діяльності означає, що вона може відбуватися тільки з конкретного приводу, в конкретній реальній ситуації. Індивідуально-особистісна репрезентативність проявляється у відображенні індивідуально-особистісних особливостей учасників освітнього процесу.

Культурологічний підхід, який реалізується в рамках комунікативної функції, відтворює найрізноманітніші моделі людського спілкування, закладає основи комунікативної компетенції. Істотне значення у цьому зв'язку набуває культурологічна підготовленість самого педагога, бо вона сприяє адекватному транскультурному спілкуванню. Таке спілкування, поряд зі знанням культури іншого народу, передбачає володіння певними культурологічними вміннями (співвідносити знання про іншомовну культуру зі знаннями своєї культури, вести себе відповідно до вимог етикету іншого народу, вибирати адекватні способи вирішення комунікативного завдання та ін.).

Організаторська функція. Організаторська діяльність викладача полягає в послідовній реалізації різноманітних педагогічних проектів у навчальній та пізнавальній діяльності студентів, у створенні організаційно-педагогічних умов для виявлення їх задатків і розвитку інтересів, індивідуальних здібностей. У рамках організаторської діяльності культурологічний підхід сприяє вирішенню таких педагогічних завдань:

- формування певних традицій при організації учнівського колективу, в якому закладаються відповідні форми і правила його існування, формується готовність використовувати та інтерпретувати засвоєні в процесі навчання культурні зразки в руслі актуальних потреб розвитку суспільства;

- організація та забезпечення необхідної взаємодії освітнього закладу і соціуму;

- створення психолого-педагогічних умов для оптимізації соціальної адаптації й активного самовизначення учнів в новому соціально-економічному та культурному середовищі;

- організація позааудиторної виховної роботи культурологічного спрямування (історія мистецтв, зарубіжна література, міжкультурна комунікація і т.д.) [7].

Дослідницька функція. Для педагогічної діяльності першорядне значення має «гностичний компонент структури діяльності», тобто здатність знаходити нове оригінальне рішення теоретичних і практичних проблем [4]. Безсумнівно роль у реалізації дослідницької функції відіграють культурологічні знання та вміння педагога, щоб забезпечити вирішення завдань і проблем, що зустрічаються в педагогічній діяльності в тому числі: розробка концепцій і програм розвитку освітньої установи; моделювання якісних сторін соціокультурних явищ, безпосередньо пов'язаних з прийняттям відповідальних педагогічних рішень; аналіз педагогічних систем у соціокультурному контексті, співвіднесення педагогічних процесів і явищ з іншими процесами соціалізації, проведення педагогічних досліджень, спрямованих на вивчення питань, що цікавлять педагога; пошук нової соціокультурної інформації [3] та ін.

Культурологічний підхід особливо проявляється в діяльності вчителя, який здійснює навчання іноземним мовам, оскільки в цьому процесі вирішуються проблеми полікультурного виховання, який передбачає облік культурних і виховних інтересів різних національних і етнічних груп і передбачає:

- адаптацію людини до різних цінностей в ситуації існування безлічі різномірних культур; взаємодія між людьми з різними традиціями;
- орієнтацію на діалог культур;
- відмова на культурно освітню монополію щодо інших націй і народів.

Інакше кажучи, полікультурне виховання культивує в людині дух солідарності та взаєморозуміння, збереження культурної ідентичності різних народів. Однак вирішення такого завдання можливе тільки в освітньому процесі.

Вельми цікавою у зв'язку, видається точка зору Г.В. Рогової на співвідношення освіти і культури, яка розглядається ними в різних аспектах:

- у рамках культурологічної парадигми педагогічної системи;
- через формування полікультурної освіти;
- через аналіз навчальних дисциплін культурологічного спрямування;
- через шляхи і способи розвитку культури суб'єктів освіти (педагогічної культури і розумової культури студентів);
- через опис і прогнозування образу культурної та освіченої людини конкретної історичної епохи, розкриття специфіки культурно-освітньої сфери людини;

- через узагальнення, збереження і відродження культурно-освітніх традицій народу, етносу, нації [5].

Яке ж місце лінгвокультурного підходу в системі мовної освіти?

Якщо розглядати культурознавство як одне з культурологічних наук, то це така галузь наукового знання, яка на контрастивно-порівняльній основі вивчає:

- спосіб життя і варіативність стилів життя країн в культурних співтовариствах і соціальних цінностей, норм, традицій і звичаїв, що співвідносяться з ними;
- соціокультурний портрет країн, їхніх народів і мов, що функціонують в різних культурних спільнотах;
- ціннісно-сміслові аспекти духовної, фізичної та матеріальної культури спільнот, що вивчаються;
- історико-культурний фон і особливості історичної етнічної пам'яті;
- культурну спадщину, культурну ідентичність і ментальність народів, що вивчаються;
- соціокультурні аспекти комунікативної поведінки членів культурної спільноти;
- соціокультурні норми поведінки в умовах міжкультурної комунікації [6].

Якщо ж говорити про культурознавство як про теоретико-прикладну область у сфері мовної педагогіки, то воно набуває цілий ряд додаткових соціально-педагогічних та методичних функцій:

1) вивчення загальнотеоретичних засад розвитку полікультурної мовної особистості студента в процесі спів - вивчення мов, культур і цивілізацій;

2) концентрація на ціннісно-орієнтаційному змісті культурознавчої освіти засобами спів-вивчення мов і дослідження діапазону соціалізуючого впливу іншомовного навчального спілкування;

3) визначення принципів культурознавчої освіти засобами спів - вивчення мов з урахуванням соціокультурного контексту;

4) звернення до проблем відбору культурознавчого матеріалу для навчальних цілей, його методичного структурування для різних освітніх контекстів і розробки технології експертної оцінки культурознавчого наповнення навчальної літератури.

У свою чергу потрібно відзначити, що саме в мовній педагогіці можна звернутися до проблем побудови багаторівневої моделі культурознавчої освіти - самоосвіти, а також технологій соціокультурної освіти засобами іноземних мов.

Таким чином, культурологічний підхід виступає засобом реалізації культурознавчої освіти, завданнями якої при навчанні іноземним мовам є:

- розвиток культури сприйняття сучасного багатомовного світу;
- комплексний білінгвістичний і полікультурний розвиток мовної особистості учнів;
- розвиток в учнів поліфункціональної соціокультурної компетенції, що допомагає їм орієнтуватися в досліджуваних типах культур і цивілізацій, і комунікативних норм, і форм спілкування, що співвідносяться з ними; в стратегіях соціокультурного пошуку в незнайомих культурних спільнотах; у виборі культурно прийнятних форм

взаємодії з людьми в умовах сучасного міжкультурного спілкування;

- розвиток культури систематизації та інтерпретації фактів;
- розвиток умінь опису рідної культури в термінах, зрозумілих для членів міжнародних співтовариств;
- навчання технологіям захисту від культурного вандалізму, культурної асиміляції, культурної дискримінації;
- створення умов для культурної творчості.

Досягнення цих завдань забезпечується використанням таких принципів, як дидактичної культуродоцільності, діалогу культур та цивілізацій, домінування методично прийнятних проблемних культурознавчих завдань. Зупинимося на характеристиках цих принципів.

Принцип дидактичної культуродоцільності, перш за все, враховується при відборі культурознавчого матеріалу для навчальних цілей. Відповідно до даного принципу при відборі фактів і подій культури, способів їх інтерпретації слід:

- визначити ціннісний зміст і ціннісну значимість матеріалів, що відбираються для формування в учнів неспотворених уявлень про історію та культуру народів, варіативності стилів їхнього життя і культуру - збагачувальних взаємовпливів;

- усвідомити, якою мірою даний матеріал може служити стимулом для ознайомлення з поняттями, знання яких має велике значення для орієнтування індивіда в сучасному світі культур («культурна спадщина», «культурне співтовариство», «культурне різноманіття», «світ і культура світу», «мова і мовна культура», «полікультурна особистість», «діалог культур» і т.д.);

- прогнозувати небезпеку проникнення перекручених культурних поглядів у навчальній аудиторії і можливості маніпулювання культурними уявленнями учнів;

- встановити доцільність використання культурознавчого матеріалу з урахуванням вікових особливостей та інтелектуального потенціалу учнів;

- визначити наявність такого культурознавчого матеріалу, на основі якого можливе ознайомлення учнів зі способами захисту від культурної агресії і культурної дискримінації [3].

Принцип діалогу культур та цивілізацій вимагає від вчителя аналізу культурознавчого автентичного і частково автентичного матеріалу з точки зору потенційних можливостей його використання при моделюванні у навчальній аудиторії такого культурного простору, занурення в яке будується за принципом розширюваного кола культур і цивілізацій.

При розробці методичної моделі культурологічного збагачення іншомовної практики даний принцип вимагає відповіді на питання про те, наскільки реально створюються умови для полікультурного розвитку мовної особистості учнів; для підготовки їх до виконання у суспільстві ролі культурного посередника в ситуаціях міжкультурного спілкування; для розвитку в учнів загальнопланетарного мислення і етики поведінки,

а також таких якостей, як соціокультурна спостережливість, культурна неупередженість, готовність до спілкування в іншокультурному середовищі.

На думку В.П. Фурманової, принцип діалогу культур та цивілізацій припускає також, що при формуванні культурного простору в умовах іншомовного навчального спілкування вчитель повинен використовувати культурознавчих матеріал про рідну країну, який дозволяє розвивати в учнів культуру уявлення рідної культури в іншомовному середовищі, а не тільки інтерпретувати іншу культуру [7].

Принцип домінування проблемних культурознавчих завдань. Даний принцип орієнтує вчителя на побудову такої методичної моделі, при якій учні в процесі рішення культурознавчих завдань, що поступово ускладнюються:

- тренуються у зборі, систематизації, узагальненні та інтерпретації культурознавчої інформації;

- опановують стратегії культурознавчого пошуку і способи інтерпретації культури;

- розвивають міжкультурну комунікативну компетенцію, яка допомагає їм орієнтуватися в типах культур і комунікативних нормах, що співвідносяться з ними, у виборі культурно прийнятних форм взаємодії з людьми в умовах сучасного міжкультурного спілкування;

- формують і поглиблюють уявлення не тільки про специфічні відмінності в культурах, а й про їх загальні риси у загальнопланетарному сенсі;

- беруть участь у творчих роботах культурознавчого та комунікативно-пізнавального характеру.

В якості методичної домінанти при вирішенні завдань соціокультурної освіти засобами мов, що вивчаються, виступає ієрархічна система проблемних культурознавчих завдань, при складанні яких необхідно звертати увагу на: ступінь достовірності матеріалу; рівень когнітивної, мовної, мовленнєвої та соціокультурної складності; методичну прийнятність й ефективність цих завдань для підготовки учнів до виконання ролі культурного посередника і ролі суб'єкта діалогу культур.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Протягом всієї історії людського суспільства мова та культура знаходяться в постійному і взаємообумовленому зв'язку. Розглядати проблему взаємодії мови і культури доцільно в лінгвокультурологічному контексті.

Лінгвокультурологія - комплексна наукова дисципліна, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в її функціонуванні і відбиває цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту.

Оволодіння іноземною мовою, як засобом спілкування, повинне забезпечуватися культурологічним та лінгвокраїнознавчим матеріалом, який дозволяє учням усвідомлювати себе громадянами світу, ідентифікуючи з широкою соціальною спільністю. Це допомагає краще усвідомити і свою власну національну приналежність. У вирішенні цих питань істотну роль

можуть зіграти такі інтерактивні форми, як метод вирішення ситуаційних завдань, метод проєктів та організація ігрових форм діяльності.

Культурна компетенція не збігається з мовною:

переключення мовної компетенції в культурну засноване на інтерпретації мовних знаків у категоріях культурного коду. Володіння такого роду інтерпретацією і є культурно-мовна компетенція.

Список використаних джерел

1. Громова Н.М. Интернет публикация Всероссийской Академии Внешней Торговки/ Н.М. Громова. – М.: 2002
2. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы, изучающих иностранный язык /Н.Ф. Коряковцева.– М.: Аркти, 2002. – 175 с.
3. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению/ Ефим Пассов. - М.: Просвещение, 1991. – 340с.
4. Профессионально-педагогическая подготовка учителя физики // Сб. научн. тр. ЛГПИ им. А.Н.Герцена. – СПб.: Изд-во РГПУ, 1997. – С.20.
5. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. Пособие для учителя/ Галина Рогова. – М.: Просвещение, 1988. – 180с.
6. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация/ С.Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – С. 25.
7. Фурманова В.П. Межкультурная коммуникация и культурно-языковая прагматика в теории и практике преподавания иностранных языков: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. - М., 1994. - 58 с.
8. Glenn A.D. Using Role-Play Activities to Teach Problem Solving / Simulation and Games. – 1982. - №2. – P. 1999-223.

В статье уточнены сущность и специфика понятия «лингвокультурные компетенция»; установлены особенности лингвокультурной компетенции в контексте педагогического знания; определены роль и место культурологического подхода в формировании лингвокультурной компетенции учащихся старших классов; обнаружены дидактические возможности дисциплин языкового цикла в формировании межкультурной компетенции студентов; обоснована целесообразность использования интерактивных методов обучения с целью формирования лингвокультурной компетенции.

Ключевые слова: лингвокультурная компетенция, межкультурная компетенция, социокультурный контекст, культурологическое образование, культурологический подход.

The article touches the problem of essence and specificity of the of "linguocultural competence" concept; linguocultural peculiarities of competence in the context of pedagogical knowledge; the role and place of cultural approach in formation of linguocultural competence of students; educational opportunities of linguistic disciplines cycle in formation of intercultural competence of students; substantiates the feasibility of using interactive teaching methods to form linguocultural competence.

Mastering a foreign language as a means of communication shall be provided by culturological and linguocultural material that allows students to understand themselves as citizens of the world, identifying the broad social community. This helps to understand better their own national identity. In addressing these issues can play a significant role such interactive forms as a method of situation tasks, project method and organization forms of gaming.

Cultural competence is not the same with language: transformation the language competence into cultural interpretation based on the language signs in terms of cultural code. Characteristics of this kind of interpretation is of the cultural and linguistic competence.

Keywords: linguocultural competence, intercultural competence, sociocultural context, culturological education, cultural approach.

УДК 378.14

Товканець Ганна Василівна,
доктор педагогічних наук, професор,
Мукачівський державний університет

ЕТИЧНА КУЛЬТУРА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

В статті розглядається проблема формування етичної культури як складової професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Схарактеризовано моральну свідомість вчителя як діалектичну сукупність етичних знань, моральних почуттів, переконань, волі й ідеалів, що визначають його моральні відносини, вчинки і професійні дії. Підкреслено, що моральна свідомість вчителя проявляється в діяльності та відносинах, включає культуру етичного мислення, культуру почуттів, культуру поведінки, етикет як рівень прихильності правилам, який регламентує форму, манери, стиль, тон спілкування.

Ключові слова: майбутній вчитель початкової школи, етична культура, моральна свідомість, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Успішність виховання особистісними і моральними якостями, ґрунтовними підростаючого покоління великою мірою залежить від знаннями, педагогічними технологіями, а також мати підготовки вчителя, який має володіти високими можливість отримувати додаткові знання, необхідні для